

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut
Etnoloogia osakond

Sirli Soolind

**SAATSE KIRIKUGA SEOTUD PÄRIMUSE
VARIEERUMINE 19. SAJANDI LÕPUST 20. SAJANDI
LÕPUNI**

Bakalaureusetöö

Juhendaja dotsent Ergo-Hart Västriik

Tartu 2013

Sisukord

Sissejuhatus

1. Uurimuse kultuurilooline ja teoreetiline raamistik.....	5
1.1. Setomaa administratiivne jaotus ning usuelu 19. sajandi lõpul, 20. sajandi alguses ja 1990. aastatel.....	5
1.2. „Püha“ mõiste, koha pühadust seletavad muistendid ning kohapärimuse uurimine.....	7
1.3. Paraskeva pühane.....	9
1.4. Rituaalsete tegevuste tõlgendamine.....	11
2. Saatse kirikuga seotud muistenditekside ning päänitsapäeval läbi viidavate rituaalide analüüs...13	
2.1. Saatse kiriku saamislugu.....	13
2.1.1. Kiviristi või pühase leidmine.....	13
2.1.2. Kiriku ehitamine.....	18
2.2. Päänitsapäeval läbi viidavad rituaalid ning nende tähendus.....	21
Kokkuvõte.....	26
Kasutatud allikad.....	28
Kasutatud kirjandus.....	28
Summary.....	31

Sissejuhatus

Käesolevas bakalaureusetöös keskendun Saatse kiriku kui püha kohaga seotud pärimuse ning päänitsapäeval läbi viidavate rituaalide uurimisele. Päänitsapäeva peetakse Setomaal, Saatse külas, juulikuu viimasel reedel. See kirikupüha on usukannataja Paraskevale pühendatud mälestuspäev, mil Saatse Reede kiriku juures toimub ristikäik. Ümber kiriku kõndimisest võtavad osa nii kohalikud kui ka kaugematest piirkondadest tulnud inimesed, et saada Püha Paraskevalt abi ebaõnne vastu ning lisaks usutakse ka ristikäigu toimesse haiguste ennetamisel ja ravimisel. (Hiemäe 2006: 335–336)

Olen pärit Setomaalt ning päänitsapäeval olen käinud nii lapseõlves kui ka täiskasvanuna. Tavaliselt lähen oma vanaema ning teiste pereliikmetega hommikul Saatsesse, et jõuda õigeaks ajaks jumalateenistusele. Kirikus sees ostame küünlad ning hoiame põlevad küünlaid kas käes või asetame küünlaalustele. Küünlad süütame oma surnud lähedaste mälestuseks. Mu vanaema osaleb armulaual ning on kirikus kuni jumalateenistuse lõpuni. Kui jumalateenistus on lõppenud, tuleme kirikust välja ning lähme meie surnud lähedaste hauale, et seal süüa ja juua. Meie laual on vanaema tehtud sõir ning kohupiima või lihapirukad, võileivad, kommid, koogid, munad ja tavaliselt ka vein või viin. Lisaks jumalateenistusele kirikus toimub päänitsapäeval ristikäik. Risti kantakse alati ümber kiriku ning preester (või papp, nagu paljud setod teda nimetavad) on oma viiruki ning pühitsetud veega, mida ta laiali pritsib, risti lähedal. Lisaks ristile kantakse ka Püha Paraskeva pühast, mille alt väga paljud inimesed tahavad läbi käia. Olen seda võimalusel ise ka teinud. Kui ristikäik on läbi, lähme hauaplatsile tagasi ning ootame seal, et papp tuleks meie lähedastele hingepalvet lugema. Päänitsapäeval toimub kiriku värava ees oleval platsil tavaliselt laat. Kui me oleme haudadel juba piisavalt istunud, lähme koju ning jätkame seal söömise ja joomisega. Või siis lähme õhtupoole Saatsesse tagasi, kus toimub kirmask ja tantsitakse elava muusika saatel. Seal on aga palju noori inimesi, vanemad eelistavad tavaliselt koju jääda.

Kuna mul on päänitsapäevaga niivõrd isiklik kokkupuude, siis soovin oma uurimistöös välja tuua, mida on Saatse kiriku kohta, kus päänitsapäeva peetakse, kõneldud varasematel aegadel ning milliseid rituaale on päänitsapäeval läbi viidud. Lisaks on Saatse kiriklikke

tavasid vähe uuritud, sellega on tegelenud vaid preester August Kaljukosk ning etnoloog Mare Piho (Kuusing 2005: 240).

Bakalaureusetöö eesmärgiks on kirjeldada Saatse kirikuga seotud kohapärimust ning võrrelda erinevatel ajajärgudel üles kirjutatud tekste. Lisaks kirjeldan päänitsapäeval läbi viidavaid rituaale ja püüan kaardistada nende funktsioonid.

Töö esimeses peatükis annan ülevaate Setomaa administratiivsest jaotusest ja setode usuelust 19. sajandi lõpul, 20. sajandi alguses ja 1990. aastatel. Seejärel defineerin „püha“ mõiste tähenduse ning iseloomustan pühakohaga seotud muistendeid. Lisaks kirjutan Püha Paraskeva pühasest¹ ja tähendusest rahvapärase õigeusu kontekstis.

Töö teine peatükk keskendub empiirilise ainese analüüsile ning selle juures tuginen ajavahemikus 1886–1996 kogutud tekstidele Eesti Rahvaluule Arhiivis (ERA), mis pärinevad Jakob Hurda rahvaluulekogust (neli teksti), Matthias Johann Eiseni rahvaluulekogust (üks tekst), Eesti Rahvaluule Arhiivis käsikirjalisest rahvaluulekogust (46 teksti), Samuel Sommeri setu vanavarakogust (üks tekst), Tartu Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri kogust (üks tekst) ning ERA stereokassettsalvestustelt (20 teksti).² Kindlasti leidub Saatse kiriku ja päänitsapäeval läbi viidavate rituaalidega seotud tekste arhiivis veelgi, kuid antud uurimuses on keskendutud ülal välja toodud valimile, mis põhineb ERA Seto folkloori koopiamappidesse ja kalendrikartoteeki kopeeritud tekstidel.

Analüüsis püüan leida vastuse järgmistele uurimisküsimustele: Millised muistendid Saatse kiriku kohta olid setode seas tuntud ja missugused olid nende muistendite peamised süžee–elemendid? Millised olid muistendi süžee peamised erinevused 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses, 1930.–1950.aastatel ja 1970–1990. aastatel? Millised olid päänitsapäeval läbi viidavad rituaalid ning nende funktsioonid?

---

¹ Antud uurimuses on kasutatud ikooni tähenduses läbivalt mõistet „pühane“ (vt Kuusing 2005: 238)

² Need on Heiki Valgu eestvõttel 1994–1996 toimunud usundilise pärimuse kogumisaktsiooni materjalid, mis on arhiveeritud ka seerias EFA, Valk.

1. Uurimuse kultuurilooline ja teoreetiline raamistik

1.1. Setomaa administratiivne jaotus ning usuelu 19. sajandi lõpul, 20. sajandi alguses ja 1990. aastatel

Käesolevas peatükis annan Setomaast ajaloolise ülevaate, keskendudes Setomaa administratiivsele jaotusele, rahvaarvule, haridusoludele, kirikutele, tsässonatele ning usuelule.

Jakob Hurt käis esmakordselt Setomaal uurimisreisil 1884. aastal (Valk jt 2009: 286). Kui tema andmetel elas 1885. aastal seal 12 549 setot, siis 1902. aastal juba 16 571: Lobodka vallas 4963, Petseri vallas 6535, Pankovitsa vallas 3633 ning Irboska vallas 1440 (Hurt 1903: 6–17). Ametlikult olid Setomaa külad rühmitatud külakondadeks (общество), kuid igapäevases elus ja suhtlemises nimetasid setod neid nulkadeks, mida oli kokku kaksteist (nendesse kuulusid vaid seto külad): Poloda nulk, Tsätski nulk, Satserinna³ nulk, Saurova nulk, Raakva nulk, Üle-Pelska nulk, Mokroluga nulk, Kolina e. Koolina nulk, Vaksara nulk, Luhamaa nulk, Leega, Seeritsä, Keerä nulk ning viimaks Irboska nulk. (Valk jt 2009: 319–320)

Jakob Hurdast aasta hiljem käis Setomaad uurimas Jüri Truusmann⁴, keda huvitas setode religioosne kombestik (Valk jt 2009: 286–287). Jüri Truusmann kirjeldas Petserimaa linnuseid ning matusupaiku ning muuhulgas jõudis tema teekond Martõnova külla. Küla matusepaigas nägi ta kaht kiviristi ning rahvasuus räägiti, et üks neist ristidest oli kolm aastat kadunud ja pärast seda ilmus oma kohale tagasi. Veel jõudis J. Truusmann ka Irboskasse, kus peeti kiviristi pühaks ning hoiti seda kabelites ikoonide kõrval. Nende näidete põhjal järeldan, et kivirist ja sellega seotud uskumused olid 19. sajandi lõpul tuntud ka mujal kui ainult Saatses. Päätnitsapäeva kohta kirjutas Truusmann, et rahvas käis sellel kirikupühäl imettegeva risti pärast. Risti päritolu polnud uurija sõnul aga teada, kuid arvati,

---

³ Saatsse küla võib nimetada ka Satserinna, Saatserinna või Saadserinna külaks (Kuusing 2005:238). Nimekuju Satserinna on vene Zatšerenje ja see on tekkinud üldnimest tšeren, mis tähendab tamme. Sellest lähtuvalt tähendab zatšerenje tammikutagust. Satserinna kiriku ajalooraamatu järgi võis 19. sajandil olla küla nimeks ka Korki või Gorki. Alates 1802. aastast on kasutatud ainult Gorki nimetust. Ümbruskonda kutsuti aga endiselt Satserinnaks ja selle järgi võis kujuneda hilisem külanimetus. (Reissar 1996: 202)

⁴ Jüri Truusmann (1856 –1930) oli tšensor, eesti ühiskonnategelane, kirjamees, etnograaf ja keeleteadlane.

et see on leitud kohast, kuhu kirik pidi ehitatama. Talle räägiti, et rist leiti koos Paraskeva pühasega. Tõbede ja õnnetuste korral võeti rist kirikust välja ning kanti seda vastupäeva ümber kiriku. Haiged ja tõbised tunglesid ümber risti ja püüdsid seda korrakski puudutada. Pärast ristikäiku mindi lähedaste haudadele einestama. Sel päeval olid Saatsesse tulnud ka kerjuslaulikud, kes laulsid surnute mälestuseks laule ja said selle eest toitu, mida pühale tulijad kodust kaasa olid võtnud. (Truusmann 2002: 177, 179, 185–186)

Leo Reissar toob välja, et kuigi 19. sajandi lõpuks oli Setomaal rajatud mitmeid kirikukoole (näiteks 1862. aastal rajatud Laura kirikukool), piirdus kiriku mõju vaid usukommete harjutamisega. Setodel oli raskusi jumalateenistusest arusaamisel, kuna nad ei osanud vene keelt ja üldiselt ei osanud preestrid ka seto keelt (Reissar 1996: 64–65). Kindlasti oli see mõjutatud setode piiratud hariduse saamise võimalustest: rahvakooles oli väga vähe ning semstvokoolidesse setosid puuduliku vene keele pärast võtta ei tahetud. 19. sajandi lõpust kuni 20. sajandi alguseni rajati kirikukoole, kus said õppida ka setod. Koolis õpetati kiriku-slaavi keelt, kuid see jäi setodele siiski arusaamatuks: võõras keeles õpetatav usuõpetus ei andnud vajalikke teadmisi usutalitlustest ega kirikuloost (Valk jt 2009: 336–337). Kiriku ja rahva vastastikust mittemõistmist märkas ka J. Truusmann oma uurimisreisi käigus. Kirik ja rahvas ei saa omavahel elavalt suhelda ning seetõttu teavad setod vaid välist kombestikku ja järgivad kirikuseadustikku. Setod maksavad kiriklikke talitluste eest, seega on kiriku ja setode suhe pigem materiaalne. (Truusmann 2002: 186)

2. veebruaril 1920. aastal sõlmitud rahulepingu järgi moodustati Setomaast maakond, mille uueks nimetuseks sai Petserimaa ning maakonnalinnaks Petseri (Reissar 1996: 97–101). Petserimaa nimetus püsis kuni 1944. aastani. 1920. aastal oli Petserimaa jaotatud neljaks vallarühmaks (Irboska, Lobodka, Laura ja Petseri) kuid 1922. aastal jaotati need omakorda 11 vallaks. Irboska vallarühm jaotati Irboska, Senno ja Vilo vallaks, Lobodka vallarühm Mikitamäe, Järvesuu ja Kulje vallaks, Laura vallarühm Laura ja Pankjavitsa vallaks. Petseri vallarühm jaotati siseministri määrusega Petseri, Satseri ja Obinitza vallaks. 1. aprillil 1939. aastal nimetati Satseri vald ümber Saatse vallaks. Saatse valla keskust nimetati Saatseks või Satserinnaks (Reissar 1996: 101–102).

Setomaal olevad kirikud olid ehitatud ajavahemikus 14.–20. sajandini. Vana-Irboskas on neli kirikut (vt. Plaat 2011), millest olulisem on Vana-Irboska Püha Nikolause peakirik, kuna see on ehitatud 1349. aastal ja on seega vanim Setomaal ehitatud kirik. Mõla Issanda sündimise kirik on ehitatud 15. sajandi lõpul ning selle alt voolab läbi oja, mille allikal

usutakse olevat imevägi. Samal perioodil on ehitatud ka Senno Püha Jüri kirik ning Petški Püha Jüri kirik. Setomaal oli selliseid kirikuid, kus kalmistu oli kirikust eemal, näiteks Pankjavitsa Nikolai kirik ja Kulje Püha Ilja kirik. Kalmistu oli lähedal järgmistele kirikutele: Väraska Püha Jüri kirik, Kolpino Issanda muutmise kirik, Satserinna Paraskeva Pjatnitsa kirik (ehitatud 1801. aastal), Salesje Püha Kolmainuse kirik, Tailova Nikolai (Nigula kirik) ning Laura Nikolai (Nigula) kirik. (Reissar 1996: 54–55)

Kõikide külade läheduses aga polnud kirikut. Nendesse küladesse olid ehitatud tsässonad (Reissar 1996: 55; vt lähemalt Raudoja, Mäkeläinen 2011). Need väiksed palvemajad on pühendatud kindlale pühakule või kirikupühale. Vastavalt pühakule või kirikupühale on hoone ka nime saanud (näiteks Nahtsi tsässon, Anne tsässon). Seto praegusel asualal on ligi 30 tsässonat ning vanim neist on Mikitamäe vana tsässon, mis on ehitatud aastal 1693 (Valk jt. 2009: 332).

1922. aasta seisuga oli Petseri maakonna elanikest 90.7 % õigeusklikud. 1934. aastal oli vastav protsent 90.1. 1930. aastatel püüeldi selle poole, et preestrid valdaksid eesti või seto keelt, kuna nendes keeltes peetud jumalateenistused võimaldaksid setodel õigeusku sügavamalt mõista. (Jääts 1998: 48)

1990. aastate teisel poolest alates on Setomaal neli Eesti valda: Mikitamäe, Väraska, Meremäe ning Misso (Jääts 1998: 80). Varasemad Setomaa alad nagu Petseri, Pankovitsa (Pankjavitsa), Irboska ning Laura on nüüdseks osa Petseri rajoonist (EE 1994: 283). Indrek Jääts viis Setomaal läbi välitööd 1996. ja 1997. aastal. Esimese välitöö põhjal tegi ta järelduse, et 31 % küsitletutest (kokku oli küsitletavaid 35) kuulusid tugeva õigeusu rühma, 49 % keskmise õigeusu rühma ja 20 % nõrga õigeusu rühma. Lisaks jõudis I. Jääts järeldusele, et õigeusk on iseloomulikum eelkõige vanematele naistele (Jääts 1998: 87).

1.2. „Püha“ mõiste, koha pühadust seletavad muistendid ning kohapärimuse uurimine

Selleks, et asuda uurima Saatse kiriku kohta käivaid koha pühadust seletavaid muistendeid, tuleb kõigepealt defineerida mõiste „püha“. Veikko Antonen on selle religioosse maailmapildi ühe väga olulise komponendi kohta kirjutanud järgmist: „Viis, kuidas me seda mõistet kasutame ning kuidas mõistame selle vasteid muudes kultuurides, põhineb ristiusu ja lääne ajalookirjutajate traditsiooni mõjul ladinakeelsest sõnast *sacer* (Anttonen

1992: 2514).“ Antiik-Roomas kasutati seda mõistet tähistamaks jumalatele kuuluvaid paiku, mis olid eraldatud inimeste argielust (ld.k. *profanum*). Eesti keeles on need mõisted vastavalt „püha“ ning „argine“ ja ühe aktualiseerumine välistab teise. Püha ja argine seostuvad omakorda mõistetega puhas ja roojane. Pühaks peetu on puhas ning kaitstud keeldude, reeglite ja ettekirjutustega, argine on aga roojane ehk ebapuhas. Millegi pühaks tunnistamisel tuleb mõista, et see on erinev argipäevastest nähtustest (Anttonen 1992: 2514–2515, 2525).

Veikko Anttonen välja kolm „püha“ mõiste eelkristlikku tunnusjoont: anomaalsus, liminaalsus ja transformatsioon. Anomaalia tähendab elementi (taim, loom, inimene, ese, nähtus), mis on oma klassifitseerimiskategoorias erand ning millele on kultuurikandjate poolt omistatud püha-loomus. Liminaalsuse kohta on Anttonen kirjutanud järgmist: „Liminaalsus tähendab üldiselt marginaalset etappi rituaaliprotsessis, kui rituaalis osalejatele väljendatakse kollektiivi struktuuri „metastruktuuri“ niisuguste sümbolitega, millel on neile iseloomulike joonte põhjal kultuuriliselt olemuslik püha-loomus (ehk mis on anomaalsed) (Anttonen 1992: 2526).“ Liminaalsusega tähistatakse ritualiseeritud muutusseisundit ehk transformatsiooni, mille käigus ületab kollektiiv argitegelikkust ülal hoidvaid piire (samas). Näiteks Aado Lintrop on avaldanud artikli, kus ta kirjutab seoses Udmurdi vetehaldjatega risttee ja jõesuu liminaalsusest. Tema kirjutatust ilmneb, et jõgede suudmealad võivad olla sellised piirkonnad, mis on halduslikult jagatud kahe üleloomuliku olendi vahel (Lintrop 2007: 123). Seega on liminaalsus teatav kahe „ala“ piiri vahel olemine ning transformatsioon väljendab seda, kui piir on ületatud.

Mall Hiimäe toob välja, et kohapärimus on kohtadega seonduv, põlvest põlve edasi antav suuline rahvalooming rahvajuttude ja informatsiooniliste rahvausundiliste või rahvakombestikulistele teadete näol (Hiimäe 2001: 86). Rahvajuttudes ja pärimusteadetes vahendatakse teavet tõeliselt olemas olevate või olemas olnud loodusobjektide, ehitiste, asulate ja nende tekkimise, omaduste, seal toimunud sündmuste ja toimingute kohta. Kohapärimuses sisaldub teave pühakohtadest ehk nendest paikadest ja muististest, millele keskenduvad kultuslikud toimingud. Samuti on olulised muul viisil koha pühadust seletavad narratiivid. Seega annab kohapärimus koondpildi pühakohtadest. (Västriik 1998: 132) Folklooriliikidest sisaldavad kohamäärangut kõige enam muistendid. Muistendite usutavust ja tõenäolisust seletab asjaolu, et nad on seotud kindla koha, aja, konkreetse sündmuse ja isikutega (Hiimäe 2001: 86).

„Püha“ mõistest kohapärimuse kontekstis on kirjutanud Mari-Ann Remmel. Ta käsitleb suulise pärimuse käitumist konkreetse koha suhtes ning selle kaudu inimese suhestumist mingi paiga või objektiga. M-A. Remmel on välja toonud, et pühadust võib määrata muistendite sisu järgi, mis põhineb usul, et loodus on hingestatud. Pühadus võib seostuda kõikide loodusobjektidega, mis võisid sarnaselt inimesega tunda ja käituda kui elusolendid. Loodusobjektidele, näiteks puudele, järvedele ja mägedele on sageli omane rändamine. Kuid rändama hakkavad nad üldjoontes hädaolukorras, näiteks enesekaitseks inimtegevuse eest. Loodusobjektidest on „püha“ sõna kõige kauem vastu pidanud just puude puhul, näiteks võis puu kõneleda, valu pärast karjuda või asukohta vahetada. (Remmel 1997: 79 – 84)

M-A. Remmeli järgi aitab koha pühadusega seotud muistend seal nimetatud kohta endiselt tähtsana hoida (Remmel 1997: 79). See tuleb välja näiteks Lehmja tammiku puhul – see on Tallinna lähedal Jüri alevikus asuv tammik, kus ammu ajast kuni tänapäevani tehakse näiteks jaanituld. Lehmja tammiku kohta on levinud mitmeid muistendeid, näiteks eirasid pulmalised püha aja tähtsust (abiellusid paastuajal) ning muudeti selle tõttu tammedeks (Remmel 2011: 54–56). Eeldan, et see ning teised Lehmja tammikuga seotud muistendid on muutnud koha väärtuse omamoodi tähtsamaks, kindlasti ka turismi alasel. Koha pühaduse kirjeldused/muistendid kuuluvad koha juurde, vähemasti kuni koha hävimiseni (Remmel 1997: 89).

1.3. Pühaste roll rahvapärases kristluses

Kunstiajaloolane Kai Kuusing on Setomaa kogumikus avaldanud artikli „Paraskeva pühastest ja reede kultusest Saatserinna kiriklikus traditsioonis“ (2005). K. Kuusing paneb selles rõhku pühaku hagiograafia ja ikonograafia ning Püha Paraskeva kultusega seotud traditsioonidele Saatserinna kirikus, kuid käesolevas peatükis keskendun siiski Paraskeva pühast lühiülevaate andmisele.

Kai Kuusing on uurinud Muinsuskaitseameti kunstimälestiste registrit ning sealt selgub, et Eestis on riikliku kaitse all ja inventeeritud üheksa Paraskeva pühast. Saatse kirikus asub hetkel viis kaitse all olevat pühast. Ka Kuusingu sõnul seostub Paraskeva pühase ilmumine

Saatsesse imega (Kuusing 2005: 241, 243). Ortodoksses traditsioonis on imettegevad pühased väga olulised ning pühase leidmine mõne puu (männi, tamme) juurte vahelt on nimetatud traditsioonis tavaline ilmumisviis. Lisaks on ortodoksse pärimuse kohaselt pühakute säilmetel imettegev mõju ning Paraskeva olla lubanud tervist ja heaolu neile, kes tema austamise väljenduseks kiriku rajavad (Kuusing 2005: 241, 243, 250).

Ikonioni Paraskeva⁵ on kodukolde ja peresuhete kaitsja, hädade ning tõbide ravitseja ja kaitsja kurja silma eest. Lisaks peetakse Vene aladel Püha Paraskevat ka teelolijate kaitsjaks, mis väljendub Püha Paraskevale pühendatud kabelite ehitamises teelahkmetele (Kuusing 2003: 250, 252).

Helen Bome avaldas 2006. aastal artikli „*Sacred Image as a Local Patron? The Icon of St Nicholas of Mozhaisk in the Petseri Monastery in Setu Folklore*“, kus ta püüab setode uskumuste ja kommete põhjal leida üles põhjused, miks nad austasid Püha Nikolaust (Bome 2006: 73).

Helen Bome püstitab artikli alguses küsimuse, et kas pühase tähendus on loodud vastavalt sellele, mis on tema austajate/kummardajate hetkeline vajadus (Bome 2006: 73). Sellele küsimusele vastuse leidmiseks esitab ta järgmise näite: 13. sajandil, kui tatarlased ründasid Venemaad ja Mozhaiski linn oli ümber piiratud, kogunesid linnaelanikud katedraali, et Püha Nikolauselt abi paluda. Pühak ilmus ning hoides ühes käes mõõka ja teises kirikut ning ütles, et kaitseb oma pühamut. Linnaelanikud leidsid sellest jõudu ning said vaenlasest jagu. Nägemuse järgi tehti pühaku elusuuruses kuju ning viidi katedraali (Bome 2006: 74 – 75). Lühidalt paluti legendis pühakult abi ja abipalvele ka vastati. Seega võib eeldada, et pühakule oli antud rahva kaitsja ning abistaja roll.

Setodele on omane religioosne konkretism. See tähendab, et nad pidasid pühaseid elavaiks pühakuiks (Jääts 1998: 49). Pühastele erinevate rollide andmine ei anna täielikult nende tähendust edasi. H. Bome toob esile, et Püha Nikolaust iseloomustatakse kui kirikus seisvat meest (Bome 2006: 74, 80). Enn Sõrmuse poolt kogutud tekstist ilmneb, et ka Püha

---

⁵ Ikonioni Paraskeva on pärit Kreekast, Ikonioni linnast. Ikonioni Paraskeva on Saatse kiriku nimipühak, kelle nimepäeva peetakse vana kalendri järgi 28. oktoobril (Kuusing 2005: 298–239). Setod nimetavad seda päeva rämmänpäivaks. „Teisest sajandist pärit vaga märter Paraskeva mälestuspäev on õigeusu kalendris 26. juulil“ (Saarlo 1996: 120).

Paraskevat seostakse inimesega, täpsemalt naisega: [---]Päätnits om naistõrahvas, olõi' miis, ei olõ'[---].⁶

Setode osalist pühase ja pühaku mitte-eristamist võib võrrelda karjalaste suhtumisega pühastesse. Laura Stark on välja toonud, et mõnikord karjalased ei erista jumalat/pühakut, kes asub taevas, pühasest, kes asub kindlalt maa peal. Arvid Genetz, kes kogus folkloorseid

uskumusi ja praktikaid Karjalas asuvas Salmi vallas, küsis ühelt oma informandilt, kas tema arvates aitab jumal haiguste vastu. Genetz sai vastuseks, et abistajaks on pühane ja taevastest jumalatest pole informant midagi kuulnud. Seega on pühane pühakute ja jumalate visuaalne representatsioon (Stark 1996: 147–148). Võib eeldada, et pühakusse uskumiseks on väga oluline visuaalse representatsiooni ehk pühase olemasolu.

1.4. Rituaalsete tegevuste tõlgendamine

Enne rituaalsete tegevuste tõlgendamise juurde asumisel tuleb defineerida mõiste „rituaal“. Rituaalse käitumise juures ei seleta inimesed seda, mida nad teevad ja miks nad teevad. Juha Pentikäinen defineerib rituaali kui riituste kombinatsiooni, kus viimased sisaldavad endas nii verbaalset kui mitteverbaalset kommunikatsiooni. Riituse analüüsi juures on oluline järgida verbaalseid tähendusi kui ka mitteverbaalseid elemente rituaalse käitumise juures (Pentikäinen 1997: 734). Ka Edmund Leach märgib oma artiklis „Ritual“, et läbi rituaali toimub inimestevaheline suhtlemine. See tähendab, et kui inimene teeb midagi, siis soovib ta sellega ka midagi öelda. Selle juures on Leach püstitanud küsimuse: „Kui arvatakse, et rituaalne tegevus ütleb midagi, siis kuidas me avastame, mida see ütleb?“. Küsimusele vastamiseks pööras Leach tähelepanu Radcliffe-Browni tõlgenduslikule lähenemisele. Tõlgenduslik lähenemine tähendab seda, et rituaalse sümboli tähenduse leiame siis, kui jälgime seda sümbolit nii rituaalses kui argises kontekstis. Leachi järgi aga pole siiski piisavalt selge, kuidas rituaalne käitumine annab sõnumit edasi, kuid ometi on see meile siiski mõistetav, kasvõi osaliselt (Leach 1999: 179 - 180).

Kuna antud uurimistöös on rituaalidena käsitletud ka ohverdamist, pean oluliseks sellel peatuda. Ülo Valk on välja toonud, et algselt ohverdati eesmärgiga jumalatele väge juurde anda, sest muidu polnud nad suutelised inimesi aitama. Ta kirjutab, et Setomaal peeti

---

⁶ ERA II 252, 371/6 (1) < Se, kogunud Enn Sõrmus (1938/9).

ohverdamise juures oluliseks ohverdamist kui toimingut. See, kas ohvriand jäi pühakule, kellele ta lubati, polnud Setomaa elanike jaoks enam tähtis (Valk 1986: 71–72).

E. Leach toob välja, et rituaalseid tegevusi tõlgendatakse vastavalt uskumustele: nad tähendavad seda, mida tegevuses osalejad ütlevad, et nad tähendavad (Leach 1999: 181). Antud töös on Leachi seisukoht oluline, sest arhiivitekstide põhjal pole võimalik muud tõlgendusviisi kasutusele võtta. Rituaali tõlgendamisel lähtun Leachi rituaalsete tegevuste tõlgendamise seisukohast ning jälgin ka seda, et rituaali tähendus võib olla iga inimese jaoks erinev ning ajas muutuv. Minu seisukoht on, et rituaalis osalemine on iga inimese jaoks sügavalt isiklik kogemus ning tegelikult on lisaks osalejate ühisele eesmärgile igal osalejal välja kujunenud ka oma kindel eesmärk.

2. Saatse kirikuga seotud muistenditekstide ning päänitsapäeval läbi viidavate rituaalide analüüs

2.1. Saatse kiriku saamisluгу

Saatse on tuntud Püha vagamärter Paraskeva (Päänitsa) austamise piirkonnana. Saatse tsässongi on ehitatud kohale, kus ilmutas end Püha Paraskeva pühane (Piho 2011: 45). Näiteks on pärimuse järgi ehitatud tsässon sinna, kus kõivu otsast olevat leitud Püha Paraskeva pühane. Seega võib tsässon olla ehitatud selle ime või imena tõlgendatud sündmuse jäädvustamiseks ja meenutamiseks. Sageli on tsässon ehitatud ka kiviristi leidmise paika ning see väljendub ka Saatse tsässona rajamises (Valk 2011: 67). Nimelt on pärimuse järgi leitud järvest kivirist ning kohta, kuhu kivirist rändas, taheti tsässonat rajada: *Pihkva järve veereh näte, õt üts kivine rist oll' järve veereh järvest vällä tulno. Vana inemise' peivä tuud riste veiga tähtsäst. Tuu kotusõ pääle tahetse tsässonat ehitädä. A üts üüse oll' tuu rist säält ar kaono ja otsiti'takah. Löötege üles Satserinna küläst 3-4 versta järve veerest kavvõh. Sis viidi tuu rist jälke sinnäsamma tagase, kost löüt oll', õt sinnä õks tsässonat tetä'. A tõösõ üüse oll' tuu rist jäll' ar kaono. Niimuudo kattõ tä kolm-nelli kõrda ja õks löute Satsrinna küläst. Sis arvas tuu risti löudja Satserinna külä kotusõ õigõpa olõvat tsässonat ehitädä. Tettege Satserinna külla, a mitte tsässon vaid kerik [---].⁷*

1673. aastal ehitati Saatsesse puukirik (Valk jt 2009: 329). Tsässon paiknes puukirikust umbes 10 meetrit põhja pool (Raudoja, Mäkeläinen 2011: 531). Mahalangenud püha männi juures olnud Saatse tsässon lammutati 1784. aastal ning tsässona kui ka pühapuu jäänused põletati (Valk 2011: 84). Praegu tähistab Saatse puukiriku asukohta Saatse surnuaial olev kivist sammad. Uus kivist kirik ehitati 1801. aastal (Valk jt 2009: 329).

2.1.1. Kiviristi või pühase leidmine

Setomaal on andmeid enam kui saja keskaegse kiviristi kohta. Vanimad neist võivad kuuluda 12.–13. sajandisse, kuid enamasti pärinevad need siiski 14.–16. sajandist. Üheks peamiseks kiviristide valmistamise keskuseks oli Irboska, kus neid valmistati kohalikust paekivist.

⁷ ERA II 248, 53/4 (7) < Se, Mäe v., Usenitsa k. – Mikitamäe algk. (koolijuh. J. Ridalu) – Veera Pino < vanematelt (1939).

Kiviristid on õigeusu kultuurialal seotud rahvapärase õigeusu traditsioonide, uskumuste ja pärimustega. Kiviristi peeti elavateks ja imettegevateks olenditeks. Ristiga seotud kommete ja uskumuste algupära ulatub tõenäoliselt 17. sajandisse. (Valk jt 2009: 259)

Alates 19. sajandi lõpust Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluuletekstide uurimisel on märgatav seos kiviristi/pühase leidmise ja Saatse kiriku rajamise vahel. Antud peatükis käsitlen kiviristi kui püha objekti päritolu ning seejärel selle leidmiskohti. Keskendun ka püha eseme leidmisele läbi ilmutuslikkuse ning käsitlen Püha Paraskeva rolli kiviristi leidmisel ja Saatse kiriku ehitamisel.

Kiviristi päritolukohana on tekstides välja toodud vaid üks koht – taevas. Nimelt pärineb 1887. aastal Vastseliinas üles kirjutatud tekstist järgmine info: *Satserina või Reede kiriku juures on üks ristimoodi kivi, rohkem jalga pikk ja lai. Setude poolt pühaks peetud. Arvatakse taevast maha tulnud olevat[---].*⁸ Samas piirkonnas on 1896. aastal üles kirjutatud tekst, mille järgi läksid karjused metsa ning nägid Piusa jões kiviristi vastuvoolu ujuvat. Selle teksti kohaselt usuti samuti, et kivirist pärineb taevast. Kuid antud tekstis on välja toodud ka kivirist leidmiskoht–veekogu: *Umbes 80mend aastat tagasi, olliva karjuse karjaga mõtsah, Piusa jõe veereh, ja nägeva säääl midagi veepääl, vasta vett, üles poole ojovat. Nii pia kui naa teravambalt tunniskellema naksi, jäi ojoja pala saisma. Kui jälle kevvembahe tulliva, nakas nii sama moodu edesi ojoma. Karjuse haari nõu kokko, üts joosk nurme pääle kündjit kah kaema kutsma. Kui kündja ka sinna saiva, ja jõe pääle kavvembast kaiva – oiju säääl midagi, niigu üts pala, vasta vett ja moko edesi, et ku teravambast vahtma naksi, nii jäi siäl samah saisma. Kai, kai ku ilma imeht, puttu tohe-es ütegi. Kündja lätsi nurme pääle tagasi, ja kari tull ka kodo, selle et õdang oll jo käeh. Tõösõl hommongul lätsi kariuse mõtsa karäga, ja löüse koll - versta maad, eelolemitsest ojomise paigast imeliku kividse risti, Piusa perve päält maast, õkva tuult samalt kottalt, kohn parhilla kerik om. Karjuse tulli jalki kündjit kutsma, kis ka sinna rübinaga, üts tõösõ võigihna joosi. Risti ette hiiteh jäi kõik kavvembahe saisma, ja kaelitsma märkma ja mõtlema, mis timäga no ette võtta. Hulgani peeti nõu: papile perra minnä. Tuo tull ka õige pia. Kui ta lähembalt püha kivi risti tunniskelles, ütél pootska: “ Jah, seo om püha kivirist, keda Jummal taivast esi Piusa jõkke visanu ja sija ojotanu, vasta vett ja mäe viil*

---

⁸ II 3, 220/1 (71) < Se, Vastseliina – H. Prants 1887

päälegi. Sija vaija kerik teta. [---]”⁹Taeva nimetamine kiviristi päritolukohana tuleb esile vaid 19. sajandi tekstides, ajalisel hilisemates muistendites seda ei kohta.

Esimese kiviristi leidmiskohana nimetangi veekogu. Kui eelnevas näitetekstis näevad karjused kiviristi veekogus ujumas, siis veel on rahvapärimeses tuntud muistendid, kus kivirist leitake järvest. Kiviristi järvest leidmine esineb näiteks selles 1938/39 aastal Enn Sõrmuse kogutud tekstis: *Kõige esmält kuulsin kuulsast kiviristist Võõpsu külas ühelt talu perenaiselt uskumatut legendi, kes omakorda kuulis seda Satseruba poolt päriolevailt linaropsijailt. Selle jutu järele olevat püha rist leitud kalapüüdjate poolt järvest – olevat kerkinud järvel vee peale, kust kalapüüdjad ta paati tõmmanud ja kirikusse viinud.*¹⁰ Ka 1940. aastal Ello Kirsi kirja pandu tekstis leitakse kivirist rannast: *Ta päät'nitsa ris't ol'l edikoh rannah [---].*¹¹ Kiviristi leidmiskohana nimetatakse veekogu 19. sajandi lõpul ning 1939. – 1940. aastatel üles kirjutatud tekstides.

Teiseks leiti kivirist/pühane kohast, mis oli seotud puudega. See seostub kas ühe kindla puuga – mänd, kask, kuusk – või üldise määratlusena, et kivirist leitakse metsast. 1939. aastal kirja pandud tekstist ilmneb, et kivirist leiti männi juure alt: *Saatserinnah kasve veiga suur ja vana petäi. Ütel pääval lõiksiva' külamehhe' tuu suurõ pedäja maalõ ja lõusiva pedäja juurtõ alt kividse risti [---].*¹² Ka samal aastal Tupina külast üles kirjutatud teksti kohaselt leiti kivirist männi juure alt: *[---]Tolle samal aastal oli Saatserinnast keegi mees ära surnud. Hakatud hauda kaevama ühe suure männi alla kaunis vana puukiriku lähedale ja leitud männi juure alt kivine rist. Rist toodud kirikusse ja peeti rist pühaks ja viidud mitu korda ümber kiriku [---].*¹³ Ent 1940. aastal kogus Ello Kirss Vedernika külast teksti, milles kohaselt leiti kiviristi männi otsast: *[---]Kae sõss oll lout pedäjäst kivi rist ja künnelgi eeh palanu'. Võeti too rist pedäjäst maahha, et siiä' vaia kerk tetä' [---].*¹⁴

1939. aastal on Ello Kirss kirja pannud teksti, millest ilmneb, et pühane leitakse kase otsast: *[---] Saatserinnah oll' kõost löüt Paraskovja puusli. [---].*¹⁵ 1994. aastal on

⁹ H I 10, 305/6 (4) < Vastselinna – Jaan Sandra < Satserina Pindo, 83 a. (1896)

¹⁰ ERA II 252, 371/6 (1) < Se, kogunud Enn Sõrmus (1938/9).

¹¹ ERA II 286, 242 (220) < Setu, Petseri v., Kolovina k. – Ello Kirss < (Semjon) Se'mmen' Hani, s. 1863. (1940) Sisestanud Ülle Kärner

¹² ERA II 248, 24/5 (6) < Se, Mäe v., V.-Usenitsa k. – Mikitamäe algkool (koolijuh. J. Ridalu), Lidia Miaste < Aleksei Poolak, 80. a.v. (1939).

¹³ ERA II 248, 338/41 (3) < Se, Satserinna, Teepina k. < Tupina k. – Vedernika algk. (õp. Nikolai Oras) A. Kõrgekuhi < Makar Kõrgekuhi, 50 a.v. (1939).

¹⁴ ERA II 286, 173/4 (152) < Se, Petseri v., Säpina k. < Vedernika k. – Ello Kirss < Nasta Kuus, s. 1860 (1940).

¹⁵ ERA II 209, 247/8 (18) < Se, Meremäe v., Jeankino k. < Vilo v., Lõkova k. – Ello Kirss < Ode Vislapuu, s. 1864 (1939).

Meremäe vallas kirja pandud tekst, kus kivirist leitakse metsast: *Ühte tean, õt Saatserrinnah oli.... Ja vata ma seletä sedä. Oll' üts kivi ja oll' karjus karjaga olnu seäl kuskil metsas või mäel kuskil olnu [---].*¹⁶

Siiamaani käsitlesin pühase ja kiviristi leidmise kohti eraldi, kuid 1936. aastal Saatserrinnas üles kirjutatud muistendist ilmneb, et nii pühane kui kivirist leitakse ühe ja sama kuusega seotud kohast. Pühane leitakse kuuse otsast ning kivirist selle sama kuuse seest: *Ükskord leidsid karjused ühest metsas asuva kuuse otsast pühapildi, mille peal oli märter Paraskeva. [---]Kui kirik oli rajatud, raiuti puu, kust pühapilt oli leitud, maha. Puu seest leiti rist, mis on kuni tänase päevani kirikus. Ja see rist on imettegev: seda pestakse püha veega ja vett tarvitatakse.*¹⁷

Kui muistendites seostatakse kiviristi leidmise kohta puudega, siis 1939. ja 1940. aastatel tuuakse välja, et kivirist on leitud konkreetse puu juurest–männi juure alt või kase otsast. 1990. aastate tekstis on kasutatud pigem üldisemat määratlust ja nimetatud metsa, mitte konkreetset puud.

Eelnevalt tõin välja kaks kiviristi leidmiskohta –erinevad veekogud ning puud. Selle kõrval leidub aga ka tekste, kus kiviristi leidmiskohaks on määratud praeguse kiriku asukoht. Kiviristi leidmine praeguse kiriku asukohalt esineb 1903., 1938. ja 1939. aastate tekstides: *[---] Kerigo man om üts löüt kivine rist*¹⁸*[---]; Saatserrinna kirikus asub kivirist. See leiti kohalt, kuhu on ehitatud kirik, ja kirikul on tervendav mõju*¹⁹*[---]; Leiti kivi rist Saatserrinna kiriku platsi pealt*²⁰*[---].* Nendest juttudest ei selgu, mis oli selle koha valimise põhjus.

1939. aastal Vilo vallast kogutud muistendi järgi leitakse praeguse Saatsere kiriku asukohast Paraskeva pühane: *Saatserrinna kerigu jao pääl löüti Paraskovja nimeline pühäne. Tuu näütäs, et sinnä vaija ker'kut ehitäq. Rahvas taha-as naadaq ehitämä, et pal'lo rahha lätt. Veiväq arq pühäsekese randa Lisarja mastõrahõ. Üüse tul'l tagasi kõivo. Tuu õks ol'l pühä tuuja. Tetti syss kerik. Sääl om sääne rist ka löüt. Tuud sälägä kandaq, saa kõrraga abi, ku haigõ olt. Kavvõst käävä hädälitse sinna*²¹. Siin muistendis on lisaks pühase leidmise

¹⁶ FAM 103 (22) < Setu, Meremäe v., Kõõru k. – M. Remmel, 1994

¹⁷ ERA, Vene 8, 230/1 (163) < Se, Saatserrinna v., Saatserrinna k. – Valeria Egorov < Jefim Svetlov, 75a. (1936).

¹⁸ H, R 9, 12 (24) < Se – Dr. J. Hurt (1903).

¹⁹ ERA II 174, 537/39 (14) – Se, Saatsere v., Kundruse k. – V. Savala (1938).

²⁰ ERA II 248, 321 (1) < Se, Saatserrinna v., Vedernika k < Pitsina k. – Vedernika algk. (õp. Nikolai Oras) A. Lepatalo < Darja Lepatalo, 49 a.v. (1939).

²¹ ERA II 209, 206 (9) < Setu, Vilo v., Bebeškino k. < Kolovina k. – Ello Kirss < Paraskevja Prants, s. 1886 (1939). Sisestanud Ülle Kärner

kohale nimetatud ka randa ning kaske. Seega ei saa praeguse Saatse kiriku asukohta pidada täiesti omaette leidmiskohaks, vaid ta seostub ka teiste kiviristi/pühase leidmise kohtadega.

Kiviristi asukoht võib leidjani jõuda ka läbi ilmutuse. Kiviristi asukoha nägemist unes on nimetatud nii 1938/39. kui ka 1995. aasta tekstides. Enn Sõrmus on kirja pannud järgmise teksti: [---] *Päätnits, ko jo ar' löuti, ne naati kerik-kot tegemä, ne ko jo kerik oll valmist tett. Näüdüti laisile naisilõ unõht, et Ultina mõisa maa pääl om kivirist, mis om püha ja käste üles otse' [---].*²² Läbi ilmutuse näidati kiviristi asukohta ka 1995. aastal kirja pandud tekstis: [---] *Ja see kiriku ehitamine oli veel nii, et üks kivi on praegugi sääl noh ristikujuline kivi. Ja see kivi näidati kellegile unes ja see kivi oli pandud sinna kohale, kus praegu on kirik ja inimesed sis ei tahtnud sinna ehitada panid teise kohale, et noh sinna, ja öösel oli ikka toodud see kivi sinna, kus praegu kirik on. Hakati sinna kirikut ehitama. On praegu ka see kivi, Alla sina ka tead, tuud kanti veel ümbre kiriku [---].*²³

1990. aastatel jäädvustatud intervjuudes on välja toodud, et Püha Paraskeva ise on näidanud inimestele koha, kuhu kirik ehitada, kandes ise kivi/kiviristi õigesse kohta. 1994. aastal salvestatud jutu järgi tõstis Püha Paraskeva kivi Saatse kiriku ehitamise kohta: [---] *Kunagi noh muiduki, vanainimeset on rääkinud, siis mina seda ei tea, et on see pühak, kes oli tõstnud ühte suurt kivi, ja sellest on pärast tehtud siis suur rist ja seda risti siis tassiti [---].*²⁴ 1996. aastal ilmnes aga Heiki Valgu poolt üles kirjutatud tekstist, et Püha Paraskeva käis ise maa peale ja viis kivi sinna, kuhu pidi ehitatama Saatse kirik: *Räägiti ikka, et Saatses see Paraskeeva oli käinud maa peal. Et taheti ühte kohta ehitada kirikut, aga tema oli võtnud selle kivi ja viinud teise kohta. Vot ja sinna ehitatigi kirik. A kas siis Püha Maarja viis vai keski viis, seda ei tea [---].*²⁵

Antud peatüki kokkuvõtteks toon esiteks aastate lõikes välja kiviristi päritolu ja leidmiskoha. Lisaks märgin ära kiviristi leidmise läbi ilmutuse ning Püha Paraskeva rolli kiviristi leidmisel.

1) 19. sajandi lõpp kuni 20. sajandi algus

- Kiviristi päritolukoht on taevas
- Kivirist leitakse veekogust

---

²² ERA II 252, 371/6 (1) < Setu – Enn Sõrmus (1938/9).

²³ FAM 228 (14) < Setu, Värskä v., Treski k., 1995

²⁴ FAM 113 (13) < Setu, Meremäe v., Poksa k. – Martin Arpo, 1994

²⁵ FAM 301(9) < Se, Lõkova küla – Heiki Valk, 1996

2) 1930 – 1950. aastad

- Kivirist leitakse veekogust
- Kivirist leitakse metsast (üldine määratlus) või männi juure alt, männi otsast, kuuse seest
- Kiviristi asukoht ilmub leidjale unes

3) 1970. – 1990. aastad

- Kivirist leitakse metsast
- Kiviristi asukoht ilmub leidjale unes
- Kiviristi viib õigesse kohta Püha Paraskeva

Teiseks toon välja Paraskeva pühase leidmise kohad:

1) 1930 – 1950. aastad

- Paraskeva pühane on leitud praeguse kiriku asukohast (seostuv teiste leidmiskohtadega)
- Paraskeva pühane leitud kase otsast
- Paraskeva pühane leitud kuuse otsast

Kiviristi päritoluna on ainsana välja toodud taevast ning seda hilisemates tekstivariantides ei esine. Kuid tegelikult on üldisemas plaanis kiviristi või pühase leidmise kohad aastate lõikes siiski sarnased ning selle põhjal võib järeldada, et kõik ülal nimetatud leidmiskohad olid pühad ning selle tõttu hakatigi kirikut just nendele püha kohtadele ehitama.

2.1.2. Kiriku ehitamine

Kui eelnevas peatükis analüüsisin kiviristi ja pühase päritolu ning leidmist, siis nüüd keskendun sellele, kuidas pärast leidmist kirik valmis ehitati. Üheks kiriku ehitamise viisiks oli see, et leiti kivirist või pühane, siis hakati kiriku ehitamiseks raha koguma ning lõpuks tehti kirik valmis. Antud uurimuses ma aga sellele ei keskendu, kuna selles kajastub pigem kiriku ehitamise materiaalne pool. Käesolevas analüüsipeatükis keskendun ma muistenditele, mille kohaselt leiti mingi püha ese, see viidi leiukohast minema, kuid ilmus sinna imeliselt tagasi, ning lõpuks ehitati kirik ikkagi püha eseme algsesse ilmumise kohta.

Ajavahemikus 1930 – 1950 olid tuntud muistendid, milles pärast püha eseme leidmist viiakse see teatud kohta. Hiljem avastatakse, et püha ese on rännanud kas tagasi oma leidmiskohta või siis sootuks mujale. Rändamise juures võtan eraldi vaatluse alla pühase ning kiviristi rändamise.

Pühase puhul on selle viimise kohana välja toodud rand. Pühase rändamise juures on oluline ära märkida, et selle võib ühest kohast teise viia *pühä tuuja* või siis rändab pühane ise, ilma kõrvalise abita. Tekstides täpsemalt identifitseerimata *pühä tuuja* toob pühase tagasi kase otsa: *Satserinna kerigu jao pääl löüti Paraskovja nimeline pühäne [---]Üüse tul'l tagasi kõivo. Tuu õks ol'l pühä tuuja [---].*²⁶ Kuigi tekstis on nimetatud pühä tuujat, võib eeldada, et selle all on silmas peetud Püha Paraskevat. Järgnevalt esitan 1939. aastal kogutud muistendi. Selle juures on oluline märkida, et alati pole koht, kuhu pühane viidi, määratletud: *[---]Saatserinnah oll' kõost löüt Paraskovja puusli*²⁷. *Viidi säält ar', a ööse oll tulnu' jal tagasi. Ni' tetti sinnä kottalõ jo' kerik[---].*²⁸ Siin ilmneb ka pühase iseseisev rändamine.

1939. aasta tekstis ilmneb, et kiviristi tagasitooja pole kindlalt määratletud: *Leiti kivi rist Satserinna kiriku platsi pealt. Aga see rist [viidi – autori märkus] Porkvasse, et sinna kirikut ehitada. Rist toodi jälle öösi Satserinna tagasi – päeval viidi jälle Porkvasse ja jälle toodi rist öösel Satserinna tagasi. Niiviisi kanti risti kolm korda. Viimaks ikka ehitatigi kirik Satserinna*²⁹. 1940. aasta teksti järgi rändab kivirist omal jõul, jalgsi: *[---]Kae sõss oll lout pedäjäst kivi rist ja künnelgi eeh palanu'. Võeti too rist pedäjäst maahha, et siiä' vaia kerk tetä'. Randlasõ' poonidi, et Ruupa tetä' kerk. (Ruuba küla om järve veereh.) Et too rist sinnä' viiä' ja me' tee sinn' kerigu. Naatki kerkut tegema; Miä päiva teivä' töö ööse lagosi kõik ar'. Rist tull kah salt jalksi sinnä' pedäjähe tagasi[---].*³⁰

Küll tuleb aga 1990. aasta tekstist välja, et püha kivi ei liikunud omal jõul vaid seda kandis Püha Paraskeva: *Räägiti ikka, et Saatses see Paraskeeva oli käinud maa peal. Et taheti*

---

²⁶ ERA II 209, 206 (9) < Setu, Vilo v., Bebeškino k. < Kolovina k. – Ello Kirss < Paraskevja Prants, s. 1886 (1939). Sisestanud Ülle Kärner

²⁷ „Setod on Peko puust kuju ning ka ikoone (pühaseid) nimetanud ühise sõnaga – puusli. Puusli, puustel on Setomaal ja Lutsis pühapilt. Julius Mägiste on pidanud võimalikuks kõrvutada sõna puusli Lõuna-Eesti sõnaga poostel, poostli, mille algupärane päritolu on saksakeelne die Apostel, mis tähendab pühakute pilte katoliiklikus kirikus.“ (Piho 2011: 19)

²⁸ ERA II 209, 247/8 (18) < Se, Meremäe v., Jeankino k. < Vilo v., Lõkova k. – Ello Kirss < Ode Vislapuu, s. 1864 (1939).

²⁹ ERA II 248, 321 (1) < Se, Satserinna v., Vedernika k < Pitsina k. – Vedernika algk. (õp. Nikolai Oras) A. Lepatalo < Darja Lepatalo, 49 a.v. (1939).

³⁰ ERA II 286, 173/4 (152) < Se, Petseri v., Säpina k. < Vedernika k. – Ello Kirss < Nasta Kuus, s. 1860 (1940).

ühte kohta ehitada kirikut, aga tema oli võtnud selle kivi ja viinud teise kohta. Vot ja sinna siis ehitatigi kirik³¹[---].

Peatükis 2.1. kirjutasin Mari-Ann Remmeli seisukohast, et eesti folklooris on loodusobjektid hingestatud ning neile on omane rändamine. Pühane ega kivirist pole otseselt loodusobjektid, kuid siiski on nende rändamise motiiv Saatse kiriku lugudes väga sage. Lisaks tõi M-A. Remmel veel välja, et loodusobjektid hakkavad rändama kaitseks inimtegevuse eest. Siinkohal tuleb tõdeda, et rändamine pole omane ainult loodusobjektidele, vaid ka nendele objektidele või esemetele, mis on pühad. Samuti seostuvad kiviristi või pühase leidmiskohad selle pühadusega.

1939. aastal üles kirjutatud teksti kohaselt rändab kivirist kolm korda: [---]*Kuid öösi tulnud rist Semski saarele kuid olla jälle tulnud Satserinna kirikusse ja nii tehtudki kolmandat korda kuis jälle sama lugu [---].*³² Nagu eelnevastki näitest märgata, toimub kiviristi rändamine öisel ajal. Kivirist leitakse, see viiakse päevasel ajal teatud kohta ning öösel asub see taas imeliselt liikvele. Kui võtta nende näidete tõlgendamise lkasutusele argise ja püha mõisted, siis tuleb siin esile Veikko Anttoneni seisukoht, et argine ja püha välistavad teineteist (vt. Anttonen 1992: 2514 – 2515). Kui kivirist päeval teatud piirkonda viiakse, siis on see toiming, kus inimesed viivad midagi ühest kohast teise. Kui rist hakkab aga öösel rändama (kas siis ise või kandis seda Püha Paraskeva), oli see pigem imeline ning püha sündmus.

Kui kivirist oli imeliselt pühasse paika rännanud, hakati sinna kirikut ehitama. Siinjuures jagan kiriku ehitamise omakord kahte versiooni: kiriku ehitamine valesse kohta ja kiriku ehitamine õigesse, pühasse kohta. Mõlema puhul sekkub imeline jõud, mis aitab kas kiriku mittevalmimisele või valmimisele kaasa. Kui kirik ehitatakse valesse kohta, siis ehitatud osa laguneb ja kui õigesse kohta, siis kasvab ehitus iseenesest. *Päätmitsa kerigu kottal olli' karusõ saisatanu eläjit sääl too platsi pääl. Sõss olli' naanu eläjä jalulda jäämä. Kae sõss oll lout pedäjäst kivi rist ja künnelgi eeh palanu'. Võeti too rist pedäjäst maahha, et siia' vaia kerk tetä'. Randlasõ' poonidi, et Ruupa tetä' kerk. (Ruuba küla om järve veereh.) Et too rist sinnä' viia' ja me' tee sinn' kerigu. Naatki kerkut tegema; Miä päiva teivä' töö*

---

³¹ FAM 301(9) < Se, Lõkova küla – Heiki Valk, 1996

³² ERA II 248, 338/41 (3) < Se, Satserinna, Teepina k. < Tupina k. – Vedernika algk. (öp. Nikolai Oras) A. Kõrgekuhi < Makar Kõrgekuhi, 50 a.v. (1939).

*ööse lagosi kõik ar'. Rist tull kah salt jalksi sinnä' pedäjähe tagasi. Naati Satserinna tegemä, sõss õga öö kasvi pääle, nii naas kõrda minemä keriku tegemine.*³³

Kokkuvõtteks jääb koha pühadust seletavates juttudes kiviristi või pühase leidmise ja Saatse kiriku ehitamise motiivide vahele motiiv, mille järgi pühad objektid leiukohast ära viidi, kuid need rändasid tagasi kohta, kuhu pidi Saatse kirik rajatama. Ajavahemikus 1939. – 1950. üles kirjutatud tekstide järgi rändas kivirist ise või oli tema viija määratlemata. Pühase rändamine on tuntud 1939.–1950. aastate muistenditekstides ning pühane rändas kas ise või oli tema viijaks *püha tuujä* ehk Püha Paraskeva. 1990. aastatel oli kivi/kivirist kandjaks Püha Paraskeva. Kivirist rändas tavaliselt kolm korda ning viimasele kohale, kuhu kivirist paikseks jäi, hakati kirikut ehitama.

2.2. Päätnitsapäeval läbi viidavad rituaalid ning nende tähendus

Selles peatükis on vaatluse all päätnitsapäeval läbi viidavaid rituaalid järgmistel perioodidel: 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses, 1930.–1950. ning 1970.–1990. aastatel. Rituaalidena käsitlen siin ümber Saatse kiriku toimuvat ristikäiku, kiviristi ning pühase kandmist ja nende alt läbi minemist. Lisaks vee õnnistamist ning ohverdamist.

19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses päätnitsapäeval läbi viidud rituaalide kohta on teateid kiviristi ümber kiriku kandmisest, selle alt läbi minemisest, vee õnnistamisest ning ohvri toomisest.

1887. aastal Vastseliinast üles kirjutatud tekstist ilmneb, et kiviristi ümber kiriku kandmise eesmärgiks on kaitsta end hädade ning õnnetuste eest. Siinkohal on välja toodud, et ristikäigu ajal on oluline risti puutada: *[---] Aga pühapäävadel antakse [rist] inimestele ümber kiriku kandmiseks, kes siis sellest kõige häda ja õnnetuse vastu abi ootavat, ja selleks tihti kaugelt sinna tõttavat, nimelt kiriku nime pääval, Päätnitsa pääval (umbes nädal enne Jakobi pääva) tõttavad sinna inimesed kokko, nagu laadale ja siis kantakse kivi ka püsimate hommikust õhtuni. Ei mahu enam kandjad muidu juurde, siis käivad mitu ühtlasi ja hoiavad aga igauks käe kivi küljes. Mõned kannavad kivi pää pääl, tõised süles.*

---

³³ ERA II 286, 173/4 (152) < Se, Petseri v., Säpina k. < Vedernika k. – Ello Kirss < Nasta Kuus, s. 1860 (1940).

Soovitakse veikse lastele õnnistust osaks, siis võtavad vanemad lapse sülle, säädivad käe kivi külge ja käivad nii oma keeru ära[---].³⁴

Lisaks on samas tekstis toodud välja ka vee õnnistamine ning ohvri toomine: [---] *Mõned valavad vett kandmise juures kivi pääle raami sisse, pärast kallavad säält pudelisse ja kannavad kodu rohuku. Pärast kandmist peab igäüks tingimata ohvri tooma, mille tarvis kirst kiriku ukse kõrval seisab; enamiste antakse raha kopikut jõudu mööda, kuid mitte alla 5 kopp. Naesterahvad aga toovad ka näputöösid, vöösid, sukke ja kindaid³⁵ [---].* Antud tekstikatkendi juures on oluline ära märkida, et kaks rituaali – kiviristi kandmine ning vee õnnistamine – toimuvad samaaegselt ning on omavahel seotud, kuna vesi ei saaks õnnistatud ilma püha kiviristiga kokku puutumata. Vett õnnistatakse, kuna soovitakse pühitsetud vett hiljem ravivahendina kasutada. Ohvri toomine toimub kiriku kõrval seisvasse kirstu kas raha või käsitöö (vööd, sukad, kindad) asetamise näol.

1896. aastal rääkis Satsarina Pindo rahvaluulekoguja Jaan Sandrale, et vee õnnistamiseks valati see püha risti peale, lasti ristikäigu ajal kiviristi raami sees olla ning pärast seda koguti klaasi sisse: [---] *Püha kivi-ristile tetti ka ilmatu illos karp, minka teda ega ajastaga üts kõrd ümbre keriku tuhandide kässi läbi kannetas. Karbil om pääl üts väikene mulgukene, siält lask iks pootska pudelast vett püha risti pääle, mida karbi mulgust, perast edesi tagasi hõõrutamist, välla lastas jälki pudela, ehk klaasikeste sisse, keti siäl mitme kümnnide kässiga all hoijetas, et temäst mõni tsilkgi saasi, vai silmä rohosgi³⁶[---].* Ka siin tekstis ilmneb kiviristi ning vee õnnistamise omavaheline seos. Õnnistatud vett kasutatakse hiljem silmarohuna.

Aasta hiljem Jaan Sandra poolt kirja pandud tekstist ilmneb, et kiviristi tervendava mõju osaliseks saamiseks pidi selle alt läbi kõndima: *Nii omma näil pia kõik tähtpäävä jutustedu, – ent suvõl, inne Jakkapäivä (22 Juulil) om näil Sadserinnah, riidi keriku mann suur pühä, kohe ütlemädä pallo rahvast kokko jousk, mõnõ kogoni kavvõdast, Novgorodi ja Peterburi kubõrmangust, et sääl imelikku, tervestegevät p. kivi risti, ümbre kohalise keriku kanda, ehk säält alt karata, mis ka vigalisele ja tõbitsõlõ tervüst toovat [---].³⁷*

³⁴ H II 3, 220/1 (71) < Se, Vastseliina – H. Prants

³⁵ H II 3, 220/1 (71) < Se, Vastseliina – H. Prants 1887

³⁶ H I 10, 305/6 (4) < Vastselinna – Jaan Sandra < Satsarina Pindo, 83 a. (1896)

³⁷ H II 60, 554/5 < Vastseliina < Se – Jaan Sandra (1897).

1930 – 1950. aastatel kirja pandud tekstidest ilmneb, et päänitsapäeval viidi läbi järgmisi rituaale: kiviristi ümber kiriku kandmine, pühase alt läbi kõndimine, vee õnnistamine ning ohverdamine.

1938. aastal Kundruse külast kirjutatud teksti kohaselt on kiviristi ümber kiriku kandmine ettevõetud eesmärgiga terveks saada. Selleks pestakse kiviristi veega ning tarvitatakse seda hiljem arstimina: [---] *Haiged kannavad seda risti ümber kiriku, see tervendab. Mõned pesevad seda risti veega ja seda vett tarvitatakse arstimina. Näit: kui silmad haiged, siis pestakse silmi selle veega jne. Iga aasta, suvel 29. juulil peetakse kirikus, kirikupäeva kuhu koguneb hulga usklike jumalat paluma ja sellelt kivilt abi otsima*[---].³⁸ Kiviristi ning vee õnnistamise seos ilmneb ka järgmisest tekstist: [---] *Austamiseks on üks kivirist, mis sellel päeval kantakse õladel kiriku ümber, kastetakse veega ja korjatakse seda vett pudelitesse*³⁹.

Mitme arhiivi kogutud teksti järgi on kiviristil tervendav mõju just siis, kui seda puutada: [---] *Kuid vanemad lähevad teiste sihtidega – paluda andeks pattusid ja arstida mitmesuguseid haigusi kiviristi puutmise*⁴⁰[---]. Järgeneva näite põhjal võib järeldada, et ristiga pidi puudutama haiget kohta: [---] *Kel olliva' silmä', või muud midagi haigõ, lätvivä' tuu risti mano ja pututiva ristiga haigõt kotust ning peräst tuud sai haigõ terves* [---].⁴¹

1932. aastast pärineb tekst, mille kohaselt hakati haiged pärast jumalateenistust pühase alt läbi viima: [---] *Üte aistaga olle ka tuul päänidsa neläpääval tulnu kõkksugutsid haigid sinnä kokko. Peejeti haigidõ pääl edimält suur pallus siis naadi haigid alt pühäste viimä* [---].⁴²

1938. aastal Kundruse külast üles kirjutatud teksti kohaselt olid kivile toodavad ohvrid küünlad, raha ning või⁴³.

---

³⁸ ERA II 174, 537/39 (14) – Se, Satseri v., Kundruse k. – V. Savala (1938).

³⁹ ERA II, 209, 322 (12) < Setu, Pankjavitsa – Ello Kirss < Boris Bežanitski, Pankjavitsa koguduse preester (1939).

⁴⁰ ERA II 252, 371/6 (1) < Se, kogunud Enn Sõrmus (1938/9).

⁴¹ ERA II 248, 24/5 (6) < Se, Mäe v., V.-Usenitsa k. – Mikitamäe algkool (koolijuh. J. Ridalu), Lidia Miaste < Aleksei Poolak, 80. a.v. (1939).

⁴² S 49255/7 (16) < Se, Vilo v., Mitkov., Sagorje k. < Petseri, Olohovo k. – A. Põhi < Tatjana Rendla (s. 1901.a.) (1932)

⁴³ ERA II 174, 537/39 (14) – Se, Satseri v., Kundruse k. – V. Savala (1938).

Arhiivis leiduvate tekstide vahendusel selgub, et 1990. aastatel viidi päänitsapäeval läbi järgmisi rituaale: kiviristi kandmine, Paraskeva pühase kandmine ning vee õnnistamine.

Kiviristi kandmine on välja toodud, kuid pole täpselt määratletud, et kus seda kanti: [---] *Ja siis ku lääväd inimesed kirikusse, siis võtavad selle... selle risti sis.. kannavad kogo aeg seält sedä risti, noh.. õt see sis saab terveks või ma ei tea, millegipärast*⁴⁴ [---]. Risti kandmise eesmärgina on välja toodud terveks saamist. Järgmises 1994. aastal üles kirjutatud tekstis on välja toodud kivi tervendav mõju silmanägemisele:

- *Sääl om määnegi kivi ja tuu pidi olema nägemisele vägga jälki, kivi pääl, jälki, ma mäleta niiviisi et mul oli kunagi latsest silmah haigeh ja mul ristiema käve sinna päänitsapäival, oli keskist sugulase või külla, ja ema tahtse minnu panda üteh, ütškord ma saa-i ja järgmine kõrd saad üteh ristiemaga, lätsi sinna ja käve too kivi man silmi pesemah.*

* *A kust sa vett said?*

- *Sääl kivi man om vesi ka pantu, ristitu.*

* *Lohkudes või?*

- *Ei ole. Preestril om pühendet vesi. Püha veega jah, preestril om kivi man, kivi pääle sinna omki pantu tuu vesi vanniga ja kõrvale ja inimõstel võtta et tuu viiga*⁴⁵

1990. aastate tekstidest ilmneb ka, et ümber kiriku kanti Paraskeva pühast: [---] *Täämpäe om Saatseh ... sis pjäänits, noh, Paraskovja päiv. Jah, ja, õi! oll' pall'o rahvast! Seal kanneti kõõ tuud, üts' sääne nii suur puupühäne oll' sis, kõik kogu kerikuaig kanneti ümbre kiriku, inimeseq kandsiq. Tia-s ku oll' tuu... Ütsinda kanna-s tuud, katekesti ikka kanti*[---] *J.*⁴⁶ Siinkohal on oluline märkida, et varasemates rituaalikirjeldustes on välja toodud kiviristi kandmist ümber kiriku. Pühase kandmist ümber kiriku pole tekstides välja toodud. Võib eeldada, et pühase kandmist ümber kiriku peeti nii tavaliseks, et seda ei peetud vajalikuks nimetada.

19. sajandi lõpul ja 20. sajandil kogutud tekstide järgi pidi tervenemiseks kõndima kiviristi alt läbi ning seda puutama. Lisaks aitas ka ristikäigu ajal õnnistatud vee kasutamine ravivahendina inimestel terveks saada. 1930. –1950. aastatel oli ristikäigu eesmärk samuti tervenemine ning ka sellel perioodil üles kirjutatud tekstidest ilmneb, et terveks saamiseks

⁴⁴ FAM 103 (22) < Setu, Meremäe v., Kõõru k. – M. Remmel, 1994

⁴⁵ FAM 119 (57) < Setu, Meremäe v., Kalatsova k. – Anzori Barkalaja, Külli Kuri, 1994

⁴⁶ FAM 129 (34) < Setu, Meremäe v., Hillakeste k. – Ergo Västrik, Veinika Raabe, 1994

oli vaja kiviristi puutada ning ristikäigu ajal õnnistatud vett ravivahendina kasutada. Mõlemal ajaperioodil toodi kiviristile ohvreid: raha, võid, sukkasid, kindaid, küünlaid ning võid. Ka 1990. aastatel arhiivi kogutud materjalide põhjal selgub, et kiviristi või pühast kanti ümber kiriku just tervenemise eesmärgiga ning õnnistatud vesi oli väga oluline tervenemise allikas. Ohverdamist selle perioodi tekstides ei nimetata. Kokkuvõtteks võib 19. sajandi lõpust kuni 1990. aastateni üles kirjutatud tekstide põhjal väita, et päätnitsapäeval läbi viidavad rituaalid on väga tugevalt juurdunud ning nendele rituaalidele on omistatud eelkõige terveks saamise tähendus.

Kokkuvõte

Püha Paraskeva mälestuspäeva – päänitsapäeva – peetakse iga-aastaselt juulikuu viimasel reedel Saatses. Saatsse vana puukirik rajati 1673. aastal ning uus, kivist kirik 1801. aastal. Antud uurimuses on analüüsitud Saatsse kirikuga seotud kohapärimust ning päänitsapäeval läbi viidavaid rituaale.

Saatsse kiriku rajamisega seotud pärimuslikes tekstides esinevad järgnevad motiivid: kiviristi või pühase leidmine, kiviristi/pühase imeline tagasitulek leidmiskohta ning viimaks kiriku ehitamine.

19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses mainiti muistendites kiviristi päritolukohana taevast. Sellest perioodist puuduvad minu uuritud materjalis teated kiviristi rändamisest. Samuti oli siis tuntud lugu, mille järgi pärast kiviristi leidmist hakati kiriku ehitamiseks raha koguma ning kui vajalik rahasumma oli koos, tehti kirik valmis. Sel perioodil võidi kivirist leida ka veekogust.

1930.–1950. aastatel kõneldud muistendite järgi oli kiviristi leidmiskohaks kas veekogu või leiti kivirist pühaks peetud puude juurest, täpsemalt kas männi juure alt, männi otsast või kuuse seest. Lisaks võis kiviristi asukoht ilmuda leidjale ka imeliselt unenäos. Sel ajaperioodil üles kirjutatud muistenditest ilmnes, et kivirist rändas imeliselt ise Saatsse kiriku rajamise kohta tagasi, kui see oli sealt ära viidud. Paraskeva pühase leidmiskohana on välja toodud praeguse kiriku asukohta ning seda, et pühane on leitud kase või kuuse otsast. Esimest ei saa siiski pidada täiesti omaette leidmiskohaks, vaid ta seostub ka teiste kiviristi/pühase leidmise kohtadega. Pühane rändas rahvajuttude kohaselt samuti ise või peeti tema õigesse kohta viijaks Püha Paraskevat.

1970–1990. aastatel tuntud muistendites leitakse kivirist metsast ning selle toimetab õigesse kohta Püha Paraskeva. Kiviristi asukoht võis leidjale ilmuda ka unenäos.

19. sajandi lõpul, 20. sajandi alguses ja 1930–1950. aastatel olid päänitsapäeval läbi viidavateks rituaalideks kiviristi ümber kiriku kandmine, kiviristi või pühase alt läbi minemine, vee õnnistamine ning kiviristile ohvrite toomine. 1990. aastatel aga kiviristi või pühase kandmine ning vee õnnistamine.

Vee õnnistamine võis toimuda mitmetel erinevatel viisidel: see kas pandi ristikäigu ajaks kiviristi raami sisse ning pärast ristikäiku võeti vesi raamist välja või sai vesi õnnistatuks pärast kiviristi pesemist.

Kiviristile toodavad ohvrid jäeti kas kiriku kõrval olevasse kirstu või kiviristi juurde. Ohvriteks võisid olla raha, mitmesugused käsitööriistad (sukad, kindad, vööd), küünlad ning või.

Antud uurimistöö lõpetuseks jõudsin järeldusele, et Saatse kiriku rajamisega seostuvad pühad objektid ning Saatse kirik ehitati kohale, mis oli samuti püha. Päätnitsapäeval läbi viidavad rituaalid on tugevalt juurdunud ja nende läbiviimise eesmärk on eelkõige lootus terveks saada.

Kasutatud allikad

E – Matthias Johann Eiseni rahvaluulekogu

EKRK – Tartu Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri kogu

ERA – Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu

FAM – Eesti Rahvaluule Arhiivi stereokassettsalvestused

H – Jakob Hurda rahvaluulekogu

S – Samuel Sommeri setu vanavarakogu

Kasutatud kirjandus

Anttonen, Veikko 1992. „Püha“ mõiste rahvausundis.– Akadeemia, nr 12, lk 2514 – 2535.

EE= Eesti Entsüklopeedia 7 1994. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus

ENE= Eesti Nõukogude Entsüklopeedia 3 1988. Tallinn: Valgus

Bome, Helen 2006. Sacred Image as a Local Patron? The Icon of St Nicholas of Mozhaisk in the Petseri Monastery in Setu Folklore. – Folklore. Electronic Journal of Folklore, 34, 75– 88. <http://www.folklore.ee/folklore/vol34/bome.pdf> (20.05.2013)

Hiimäe, Mall 2001. Maastik ja kohapärimus. – Maastik: loodus ja kultuur. Maastikukäsitlusi Eestis. (Toim. Hannes Palang, Helen Sooväli). Tartu Ülikool: Geograafia instituut, lk 86–95.

Hiimäe, Mall 2006. Päiv ei ole päiväle veli. Lõunaeesti kalendripärimus. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv, nr 22.

Hurt, Jakob 1903. Setukeste elukohad ja arv: Äratruk Dr. Hurti Setukeste laulude sissejuhatausest. Tallinn: Ülemjuhataja staap

Jääts, Indrek 1998. Setude etniline identiteet. Studia Ethnologica Tartuensia 1. Tartu Ülikool: Etnoloogia õppetool

- Kuusing**, Kai 2005. Paraskeva pühastest ja reede kultusest Satserinna kiriklikus traditsioonis. – Setumaa kogumik 3. Tallinn: Ajaloo Instituut, lk 238–281.
- Kärner**, Ülle, **Salve**, Kristi, **Vesik**, Saamuel 2008. Seto pärimus Ello Kirsi kirjapanekus. <http://www.folklore.ee/setukirss/> (26.05.2013)
- Leach**, Edmund R. 1999. Ritual. – Ritual and Belief. Readings in the Anthropology of Religion. Edited by David Hicks. New York: McGraw-Hill College, pp. 176 – 183.
- Lintrop**, Aado 2007. Udmurdi vetehaldjast ja püha mõiste kujunemisest permi rahvastel. – Sator 6. Artikleid usundi ja kombeloost. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 116 – 133.
- Pentikäinen**, Juha 1997. Ritual. – Folklore: an Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art, Volume 1. Edited by Thomas A.Green. California: ABC-CLIO, pp. 733 – 736.
- Piho**, Mare 2011. Setode usk ja Setomaa tsässonad. – Setomaa tsässonad. (Toim. Arvis Kiristaja, Heiki Valk, Helen Alumäe, Sakarias Leppik. Võrumaa: SA Setu Kultuuri Fond, lk 13 – 55.
- Plaat**, Jaanus 2011. Õigeusk ja õigeusu pühakohad Eestis 11. –19. sajandil. – Mäetagused, nr 47, lisa Jaanus Plaadi artiklile. <http://www.folklore.ee/tagused/nr47/lisa/index.html> (24.05.2013)
- Raudoja**, Ahto, **Mäkeläinen**, Tapio (koost) 2011. Saatse/Satserinna. – Setomaa tsässonad. Võrumaa: SA Setu Kultuuri Fond, lk 531 – 533.
- Reissar**, Leo 1996. Setumaa läbi sajandite. Penserimaa. Tallinn: Kupar
- Rommel**, Mari-Ann 1997. „Püha“ mõiste kohalugude kaudu.– Pro Folkloristica 5. Maa ja ilm. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 75 – 91.
- Rommel**, Mari-Ann 2011. Päritud paigad. Kohajutte ja legende Rae vallast. Jüri, Tartu: Rae Vallavalitsus, Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv
- Saarlo**, Liina 1996. Pühakutest ja mõnest muust ning mis meie ümber. – Palve, vanapatt ja pihlakas. Vanavaravedaja 4, lk 93 – 132.
- Stark**, Laura 1996. The Folk Interpretation of Orthodox Religion in Karelia from an Anthropological Perspective. – Studies in Folklore and Popular Religion, Vol 1. (Ed. by

Ülo Valk). University of Tartu: Publications of the Department of Estonian and Comparative Folklore, pp. 143–157.

Truusmann, Jüri 2002. Petserimaa setud. – Mäetagused, nr 19, lk 176–190.

Valk jt = **Valk**, Heiki, Anti **Selart**, Anti **Lillak** 2009. Setomaa 2: Vanem ajalugu muinasajast kuni 1920. aastani. Tartu: Eesti Rahva Muuseum

Valk, Heiki 2011. Setomaa tsässonad: pärimus, rahvausk, kombed. – Setomaa tsässonad. Lk 61 – 99.

Valk, Ülo 1986. Ohverdamine Eesti rahvausundis. – Vikerkaar, nr.6, lk 71–74.

Västriik, Ergo-Hart 1998. Vadja kohapärimus(i): inimasustusega seotud paigad ja kinnismuistised. – Õdagumeresoomõ väikuq keeleq. Läänemeresoome väikesed keeled. (Toim. Karl Pajusalu, Jüvä Sullõv). Võro: Võro Instituudi toimõtiseq, lk 132–150.

Summary

Saint Paraskeva Pjaternitsa's memorial day – päänitsapäev – is held annually on the last Friday of July in Saatse. Saatse old wooden church was built in 1673 and the new stone church in year 1801. The local tradition related to Saatse church and the rituals conducted on päänitsapäev is analysed in this research.

Traditional texts related to the building of Saatse church the following motives occur: finding the stone cross or the icon, journeying of the stone cross/icon and finally building the church.

In the end of 19th century and the beginning of 20th century according to the legend the stone cross was heritaged from heaven. From this period notes about the journeying of the stone cross in my studied material are missing. Also the legend about after finding the stone cross money was being raised to build the church and when collected the needed amount of money the church was built. The stone cross was also found from a water.

In years 1930 to 1950 the legends spoke that the stone cross was found from a water or from hallowed trees, to be more accurate under the pine tree's root, on a pine or from inside of the fir. In addition the location of the stone cross could appear to the finder miraculously in a dream. From the legends that were written down in this period occur that the stone cross after it had been taken away from the place Saatse church was built it journeyed miraculously and by itself back there. The icon of Saint Paraskeva Pjaternitsa was found from the place the church is situated at the present time, on a birch or a fir. The first one is not a fully finding place but it relates to others stone cross/icon finding places. The icon also journeyed by itself or the Saint Paraskeva Pjaternitsa took it to the right place tell the folklore.

The legends known in 1990's say that the stone cross was found from a forest and is taken to the right place by Saint Paraskeva Pjaternitsa. The location of the stone cross could appear to the finder miraculously in a dream.

In the end of 19th century, the beginning of 20th century and in years 1930 to 1950 the rituals carried out on päänitsapäev were toting the stone cross around the church, going

under the stone cross or the icon, blessing the water and bringing offerings to the stone cross. But in 1990's toting the stone cross or the icon and blessing the water.

Blessing the water could be done in different ways: the water was put inside the frame of the of the stone cross and was taken out of the frame or the water became blessed after washing the stone cross in it.

The offerings made to stone cross was left in the casket next to the church or by the stone cross itself. The offerings could be money, different handicrafts (stockings, cloves, belts), candles or butter.

In conclusion sacred objects are related to the building Saatse church and Saatse church was built on a spot that is also sacred. The rituals carried out on päänitsapäev are deep-rooted and the purpose the are carried out is above all the hope become healed.